

BERGSON ȘI RAȚIONALISMUL GERMAN

de N.N.BOBICĂ
Universitatea „Danubius” Galați

Dans cette communication, on analyse l'influence exercée par les représentants du rationalisme allemand – Kant et Hegel – dans la formation de la conception métaphysique de Henri Bergson, ainsi que les éléments par lesquels cette conception se détache catégoriquement du criticisme kantien et du rationalisme spéculatif de Hegel.

Il est relevé que le domaine réservé à la métaphysique par Bergson, est celui de l'esprit et que la méthode préconisée par lui pour la connaissance de ce dernier est tout à fait différente de celle de Kant ou de Hegel.

L'argumentation de Bergson concernant la nécessité de la réunion de la métaphysique et de la science en vue d'élucider les problèmes surgis à la confluence du monde corporel avec le monde de l'esprit.

Deși Bergson consideră că propria-i concepție filosofică s-a cristalizat pe măsură ce el a reușit să se detașeze de spiritul imprimat filosofiei moderne de către criticismul kantian, între filosofia sa și cea inspirată de către Immanuel Kant există, totuși, vizibile similitudini. O analiză întreprinsă fără idei preconceptuate asupra textului bergsonian ne va releva existența a numeroase elemente comune între apriorismul kantian și intuiționismul lui Bergson, precum și a unor apropieri sensibile de raționalismul lui G.W.F.Hegel.

În perioada critică a activității lui Immanuel Kant, gândirea devine obiectul predilect al preocupărilor sale, atenția filosofului din Königsberg concentrându-se cu precădere asupra modului de structurare și funcționare a acesteia în procesul cognitiv. Filosofia cunoașterii dobândește, astfel, statutul de formă privilegiată a interogării filosofice, iar metafizica propriu-zisă este expeditată în zona construcțiilor și adevărilor ipotetice. O gândire cu adevărat riguroasă, susține Kant, se realizează doar la nivelul intelectului, în vreme ce rațiunea nu se relevă a fi ipostaza dialectică a gândirii. Dar nici intelectul și nici rațiunea nu coincid cu sufletul și nici nu au posibilitatea de a-l cunoaște, acesta aparținând lumii lucrului în sine.

Spre deosebire de Kant, Hegel consideră că spiritul și gândirea sunt unul și același lucru și că spiritul este, în consecință, pe deplin accesibil cunoașterii umane. Spiritul reprezintă Absolutul și deci el este obiectul pe care trebuie să-l cerceteze metafizica.

La rândul său, Bergson va formula un punct de vedere asemănător cu cel întâlnit la Hegel și anume că domeniul veritabil al metafizicii nu poate fi decât acela al spiritului uman. Dar el pornește în demersurile sale exploratorii asupra conștiinței umane de la convingerea că aceasta nu se dezvăluie decât parțial în cunoașterea pe care o realizăm cu ajutorul intelectului și că structurile cognitive ale acestuia sunt rezultatul raportării practice a ființei umane la realitatea în mijlocul căreia trăiește. În același timp, el constată că pe cât de eficient este intelectul în cunoașterea științifică și în rezolvarea problemelor de ordin practic, pe atât de nepotrivit se dovedește a fi în cazul cunoașterii metafizice.

Un punct de vedere asemănător formulase și Kant, în *Critica rațiunii pure*, unde argumentează că intelectul este suveran în domeniul cunoașterii științifice și aceasta din cauză

că obiectul de investigare al științei este reprezentat de realitatea materială, o realitate ce ființează pe coordonatele exclusive ale spațio-temporalității. Iar categoriile de care face uz intelectul în cunoașterea naturii nu sunt altceva decât moduri specifice de structurare a raporturilor spațio-temporale, astfel încât cu ajutorul lor se surprind integral relațiile ce stau la baza determinismului natural. Însă tocmai aceste caracteristici ale categoriilor cu care operează știința fac ca ele să fie neoperaționale în cunoașterea metafizică, al cărei domeniu se află în afara spațiului și timpului. Or ceea ce nu poate fi obiect al intuiției sensibile, ale cărei forme apriorice sunt spațiul și timpul, nu va putea fi cunoscut cu ajutorul intelectului.

De acord, în principiu, cu ideea că intelectul este impropriu cunoașterii metafizice, Bergson se îndepărtează de Kant atunci când explică această incapacitate metafizică a intelectului. Dacă la Kant, categoriile intelectului înglobează nu numai caracteristicile structurale ale spațiului, ci și pe cele ale timpului, cu care primul se află, de altfel, într-o unitate indestructibilă, la Bergson conceptele fundamentale ale acestuia poartă amprenta exclusivă a spațialității. Și o asemenea caracteristică se explică tocmai prin faptul că respectivele concepte s-au constituit ca urmare a acțiunii transformatoare exercitate asupra corpurilor materiale, a căror însușire fundamentală este întinderea, aceasta fiind și atributul definitoriu al spațiului. Cât privește timpul, acesta se dovedește a fi, în interpretarea lui Bergson, forma exclusivă a simțului intern, situație ce face ca el să poată fi surprins numai când este vorba de fenomenele de conștiință. Aici este locul în care se despart apele și punctul de la care Bergson preia lucrurile pe cont propriu atunci când va purcede la construirea unui alt fel de metafizică.

Delimitării categorice a spațiului de timp îi va urma o altă delimitare – a obiectului științei de cel al metafizicii. Domeniul exclusiv al cunoașterii științifice trebuie să fie, după Bergson, realitatea materială, pe când cel al metafizicii urmează a fi reprezentat de către spirit. Metafizica nu trebuie să se preocupe de cunoașterea materiei, așa după cum nici știința nu poate și nici nu trebuie să încerce explorarea spiritului.

După cum s-a văzut, și până la Bergson metafizica includea spiritul în sfera preocupărilor sale, însă ea nu a reușit niciodată să se achite onorabil de sarcina asumată în această privință. Iar cauza principală a eșecurilor înregistrate de metafizică, îndeosebi de cea prekantiană, în explorarea spiritului era aceea că ea apela în acest scop la intelect și la categoriile acestuia. Or, atunci când încearcă să cunoască spiritul, intelectul se folosește de aceleași mijloace și recurge la aceleași metode ca în cazul abordării materiei. De unde urmau tot felul de imagini simplificatoare asupra acestuia, care se asemănau mai mult cu felul de a fi al materiei decât cu cel al spiritului. Pe de altă parte, atunci când ajungea să se convingă de caracterul neadecvat al categoriilor intelectului în ce privește cunoașterea și explicare spiritului, metafizica va trece la cealaltă extremă, construind concepte ce depășeau granițele experienței, ele fiind atât de largi încât erau aplicabile oricărei realități posibile, dar complet ineficiente în cazul unei realități concrete. De aceea, este necesară pentru cunoașterea spiritului un nou tip de metafizică, Bergson apreciind că metafizica avută în vedere de către el va trebui să se ancoreze în *ființa concretului*, deoarece numai aceasta are o existență veritabilă. Or concretul, își continuă el argumentarea, nu poate fi abordat decât pe calea *experienței*, fapt ce impune metafizicii să procedeze, într-o anumită măsură, aidoma științei.

Apropierea metafizicii de modul de a proceda al științei este relativă, deoarece metoda de care se servește știința este cu precădere analitică, pe când cea la care trebuie să recurgă metafizica nu poate fi decât una sintetică. Fiindcă, în vreme ce materia poate fi divizată la nesfârșit, spiritul se prezintă ca o unitate indestructibilă, orice încercare de a-l diviza în părți distincte dovedindu-se a fi total imposibilă și neadecvată naturii acestuia.

Știința se descurcă admirabil doar atunci când se ocupă cu precădere de materia inertă, acolo unde ea poate să cuantifice, să măsoare, să separe și să analizeze succesiv părțile separate. În schimb, când procedează la investigarea naturii vii, manifestă tendința să rețină doar ceea ce-i de natură fizico-chimică, nereușind să surprindă *viul* în ceea ce el are cu adevărat esențial.

Și dacă știința nu este capabilă să explice adevărata natură a viului, cu atât mai puțin va fi în stare să se descurce în lumea spiritului, căreia nu i se potrivește în nici un caz modelul geometric, ci numai spiritul de finețe. Iar atunci când a căutat să se apropie, totuși, și de existența spirituală, ea a încercat să reducă spiriul la fizic, adică la acea formă de realitate care este singura pe care o poate înțelege și explica în mod corect.

Dar de pe urma unor asemenea demersuri întreprinse de știință în lumea conștiinței, au avut de suferit nu numai cunoașterea spiritului, ci și cunoașterea naturii. Fiindcă, pentru a se putea aplica structurile categoriale ale intelectului la cercetarea, descrierea și explicarea spiritului se proceda, în prealabil la o anumită „îmblânzire” a acestora, rezultând în urma unei astfel de ajustări o elasticitate atât de mare a categoriilor încât acestea ajungeau să fie improprii pentru cunoașterea veritabilă a realității materiale. Cât privește câștigul înregistrat de pe urma reajustărilor amintite în direcția cercetării spiritului, el va fi ne semnificativ, realizându-se doar o cunoaștere de suprafață și neesențială a unor aspecte ce se aflau în imediata vecinătate a materiei.

Ideea că spiritul reprezintă domeniul de care trebuie să se ocupe metafizica, o întâlnim și la Hegel, numai că la acesta spiritul se prezintă ca fiind cu precădere *gândire*, de unde urma concluzia firească potrivit căreia *logica* ar constitui instrumentul adecvat pentru cunoașterea acestuia din interiorul ființei sale. Prin urmare, Hegel va susține că obiectul metafizicii poate fi cunoscut numai prin gândire, dar care trebuie să se desfășoare pe alte coordonate decât cele întâlnite în activitatea intelectului. Acesta din urmă, pentru a fi eficient, trebuie să separe părțile din care este alcătuit întregul, să le analizeze ca și cum fiecare dintre ele ar ființa pe cont propriu, făcând abstracție de ansamblul din care ele fac parte și de relațiile pe care partea analizată le are cu acesta și cu celelate părți ale sale. Cunoașterea realizată cu ajutorul intelectului reprezintă doar o etapă, ce-i drept – absolut necesară, dar numai una din etapele succesive pe care le parcurge procesul cognitiv. Fiindcă întregul este *altceva* decât sunt părțile, ele fiind *unitatea contrariilor* aflate într-o interacțiune indisolubilă, și nicidecum doar unul dintre aceste contrarii. De aceea, conchide Hegel, pentru surprinderea lui este necesară intervenția *rațiunii speculative*, instanță superioară intelectului, care instituie perspectiva întregului asupra realității și se desfășoară numai în interiorul acestei perspective. Dar pentru a fi speculativă, gândirea mai trebuie să îndeplinească și o altă condiție fundamentală – aceea de a se detașa absolut de intuiție, ea urmând a se desfășura exclusiv în cadrele jalonate de desfășurarea conceptului logic.

Hegel proclamă, aşadar, independența totală a rațiunii speculative, pe care el o asimilează cu spiritul ajuns la stadiul deplinei sale maturități. În acest stadiu, spiritul își este sieși suficient, neavând nevoie de suportul experienței, așa cum se întâmplă în cazul intelectului. El poate deduce din sine principiile constitutive ale existenței obiective și care sunt identice cu principiile autoconstrucției spiritului.

Spre deosebire de Hegel, Bergson consideră că atâta vreme cât este vorba de gândire, indiferent de faptul că aceasta se apleacă asupra problemelor ce intră în sfera de preocupări a științei, sau a celor de natură metafizică, se aplică tot conceptele intelectului, nefiind posibilă gândirea în absența acestora. Nu există, după Bergson, posibilitatea de a se realiza o altă formă de gândire decât aceea întâlnită în cazul intelectului, el situându-se de data aceasta, parțial, pe punctul de vedere al *Criticii rațiunii pure*.

Kant, după cum se știe, demonstrase că noi nu putem gândi decât cu ajutorul categoriilor intelectului. Acestea, fiind structurate potrivit formelor apriorice ale intuiției noastre sensibile, aplicarea lor este eficientă numai la datele experienței sensibile, orice depășire a hotarelor acestora antrenând după sine pierderea certitudinii. Bergson, după cum s-a văzut, este de acord cu o asemenea concluzie, în sprijinul căreia va aduce însă alte argumente decât cele întâlnite la Kant. Dar dacă pentru Kant, concluzia formulată echivala cu imposibilitatea construirii unei metafizici care să întrunească o certitudine asemănătoare cu aceea a științei, în interpretarea lui Bergson ființa umană dispune de acea capacitate cognitivă necesară și adecvată demersului metafizic, nerecunoscută, ca atare, de către raționalismul german, și care este *intuiția*.

Intuiția constituie o formă de cunoaștere la fel de eficientă în metafizică precum gândirea discursivă în cunoașterea științifică. Dar atunci când spiritul încearcă să se cunoască pe sine, el se lovește inevitabil de handicapul pe care îl reprezintă *spațializarea* structurilor gândirii. De aceea s-ar impune ca spiritul să dispună de capacitatea de a se detașa de structurile în cauză, care îl ancorează în realitățile specifice materiei, pentru a putea revini la sine. Și acest lucru este posibil în măsura în care se recurge la intuiție, a cărei funcție principală este aceea de a realiza o viziune directă a spiritului despre spirit¹.

Dar ceea ce se obține prin exersarea intuiției trebuie să îmbrace forma ideilor pentru a deveni conținut al metafizicii. În consecință, trebuie să se recurgă la limbaj, care însă poartă și el aceeași amprentă a spațializării, deoarece numai în acest mod el este adecvat cerințelor acțiunii. Aceasta înseamnă că limbajul de care se folosește gândirea discursivă nu este potrivit pentru a descrie datele intuiției, impunându-se în acest scop folosirea unui altfel de limbaj, constituit cu precădere din metafore și comparații, deci a unui limbaj care este mai apropiat de limbajul literar decât de cel științific.

Istoria științei ne relevă că și aceasta a fost obstrucționată multă vreme de utilizarea unui limbaj sedimentat în urma desfășurării raporturilor de ordin practic dintre om și natură, ea reușind să se elibereze de sechelele unui asemenea limbaj în măsura în care a recurs la experiența nemijlocită. Aceeași procedură trebuie s-o urmeze și metafizica, primul pas constituindu-l renunțarea la conceptele abstracte, folosite până acum, în favoarea experienței.

---

¹ Henri Bergson, *Gândirea și mișcarea*, Editura „Polirom”, Iași, 1995, p.43.

În continuare, ea va trebui să asocieze conceptelor de care nu se poate dispensa, totuși, imaginile concrete surprinse cu ajutorul intuiției.

Experiența ne va arăta, astfel, că numai o parte a conștiinței este determinată de creier, de unde se poate trage concluzia îndreptățită că cealaltă parte a acesteia, care nu depinde de creier, se va conserva și va continua să ființeze și după moartea trupului. Aceasta este o concluzie ce se impune cu aceeași necesitate cu care se impun adevărurile științifice și pe care vechea metafizică nu a fost niciodată în stare să o demonstreze.

În urma delimitării precise a obiectului metafizicii de cel al științei, ne încredințăm Bergson, are de câștigat, nu numai metafizica, ci și știința. Obiectul științei a fost, și va continua să fie, *realitatea materială*. Aici, știința poate înainta atât de mult încât să reușească să rezolve și acele probleme care, altădată, erau considerate ca aparținând de drept metafizicii. Bunăoară, știința va putea răspunde în viitor și la tulburătoarea întrebare în legătură cu ceea se află în spatele realității fenomenale, prin surprinderea structurii interne a materiei. Se constată, astfel, că din acest punct de vedere știința modernă este, într-o anumită măsură, și metafizică. Dar ea este metafizică doar în privința nivelului atins în cunoașterea lumii materiale și în măsura în care ajunge la principiile constitutive ale acesteia; este metafizică, deci, în sensul conferit filosofiei prime de către Aristotel, care o definea ca fiind cunoașterea primelor principii.

Obiectul metafizicii înregistrează, în schimb, în abordarea propusă de Bergson, o îngustare considerabilă, el limitându-se acum doar la cunoașterea spiritului. Dar nu a unui spirit care ar fi răspunzător și de existența lumii corporale, ci doar a spiritului uman. În cunoașterea acestuia, metafizica va putea să înregistreze progrese inimaginabile în trecut și aceasta în măsura în care se va folosi de intuiție, deoarece numai intuiția este metodă adecvată surprinderii naturii spiritului.

Intuiția se deosebește de cunoașterea realizată cu ajutorul intelectului prin faptul că ea pătrunde în interiorul *duratei*, fiind astfel imaginea devenirii reale și, implicit, a timpului autentic. Or devenirea este și caracteristica fundamentală a spiritului, datorită căreia spiritul ajunge să fie cu adevărat o realitate vie. Prin urmare, intuiția, având ca punct de plecare mișcarea, pe care o consideră ca fiind realitatea însăși, are acces direct și la acea existență specifică a cărei esență veritabilă o constituie tocmai mișcarea.

Cât privește certitudinea acestei cunoașteri, ea va fi aidoma celei întâlnite în cunoașterea științifică, dispărând în această privință deosebirea dintre metafizică și știință. Cele două forme de cunoaștere vor avea, apoi, posibilitatea să conlucreze mult mai strâns și mai rodnic decât în trecut, și aceasta deoarece există o zonă limitrofă între materie și spirit, acolo unde se realizează joncțiunea și conlucrarea dintre cele două forme de realitate. Astfel, pentru clarificarea completă a problemelor ce țin de locul și modul în care spiritul se întâlnește și conlucrează cu materia este necesară atât intervenția științei, cât și a metafizicii. Prima va trebui să investigheze specificul structurilor materiale prin intermediul cărora poate acționa spiritul, elementele prin care acestea se deosebesc de restul structurilor vii, în vreme ce metafizica va trebui să rețină de la știință acele particularități ale creierului ce îl apropie de modul de a fi și de a se manifesta al spiritului, și să investigheze acele caracteristici ale spiritului care îi îngăduie să se însereze în structurile materiale. Este evident, însă, că în

soluționarea acestor probleme, fiecare va trebui să aplice propria-i metodă, manifestând, în același timp, deschidere și înțelegere pentru modul de a proceda al celuilalt.

Revenind la influența exercitată de raționalismul german asupra bergsonismului, vom preciza că Bergson reține din această concepție doar acele elemente care îi vor servi ca punct de sprijin pentru argumentarea faptului că în vederea cunoașterii metafizică este necesară o altă facultate cognitivă decât aceea a intelectului. El va fi, astfel, de acord cu Immanuel Kant că intelectul este suveran doar în domeniul cunoașterii științifice, dar se va delimita de acesta în privința modului de evaluare a puterii efective a intelectului de a pătrunde în esența lucrurilor. Capacitatea intelectului de a se manifesta doar pe coordonatele spațialității îi imprimă acele particularități de manifestare ce se constituie în tot atâtea limite și pe care Bergson le descrie într-un mod ce este aproape identic cu critica formulată de Hegel la adresa felului de a proceda al intelectului. Și pentru Bergson, intelectul simplifică și abstrage din context obiectele de care se ocupă, izolând și pietrificând existența asupra căreia se oprește. Procedând așa, el substituie partea întregului, fixându-se doar asupra acesteia și ignorând ansamblul căruia îi aparține aceasta. Dar dacă la Hegel, limitele respective sunt consecința faptului că intelectul reprezintă doar una din ipostazele gândirii, care va fi întregită și corijată prin intervenția altei ipostaze a acesteia – rațiunea, la Bergson modul de acțiune al intelectului se explică prin faptul că el este, în ultima instanță, prelungirea simțurilor și că acționează preponderent ca un instrument aflat în slujba vieții, menirea sa inițială fiind aceea de a construi mijloace potrivite pentru stăpânirea și transformarea naturii².

Kant rezervă rațiunii rolul de instrument al cunoașterii metafizice, dar îi contestă capacitatea de a realiza certitudinea construcțiilor sale. Hegel, dezvoltând limitele cognitive ale intelectului, scoate, prin aceasta, în evidență puterea rațiunii, în calitatea ei de gândire speculativă, de a avea acces la esența realului și aceasta datorită naturii spirituale a respectivei esențe. Bergson, în schimb, susține că nu există un alt tip de gândire decât aceea pe care o realizează intelectul, de unde va urma concluzia ce constituie ținta demersurilor sale, aceea că *intuiția* și nu gândirea constituie facultatea cunoașterii metafizice.

Reprezentanții raționalismului german consideră că metafizica trebuie să realizeze cunoașterea Absolutului și că această sarcină poate fi realizată integral chiar și prin eforturile unui singur individ. Și dacă pentru Kant, această cunoaștere se limita doar la obținerea unor dovezi certe în legătură cu caracterul efectiv al libertății umane, nemurirea sufletului și existența lui Dumnezeu, dovezi pe care el credea că le-a și găsit în *Critica rațiunii practice*, pentru Hegel era neîndoielnic faptul că rațiunea speculativă, bine călăuzită, poate să dezlege toate problemele legate de existența Absolutului și că acest lucru a și fost realizat în cadrul sistemului său filosofic. Spre deosebire de Kant și Hegel. Bergson formulează pentru metafizică sarcini mult mai modeste, fiind conștient, în același timp, de faptul că prin eforturile sale s-a realizat doar o anumită deschidere spre o nouă metafizică, rămânând de soluționat, în continuare, numeroase și importante probleme. Astfel, prin punerea în practică a unei metode proprii de cercetare metafizică, s-a ajuns la o anumită certitudine doar în privința caracterului nemuritor al unei părți a spiritului nostru, rămânând însă de clarificat chestiunile

---

² *Ibidem*, p. 36.

privitoare la temeiul conlucrării dintre spirit și materie, la ce se întâmplă cu partea nemuritoare a sufletului, dacă există pe lângă spiritele individuale și un spirit universal și dacă există, în ce raporturi se află el cu spiritele individuale și așa mai departe.

Bibliografie

1. Bergson, Henri – *Eseu asupra datelor imediate ale conștiinței*, Institutul European, Iași, 1998
2. Bergson, Henri – *Materie și memorie*, Editura „Polrom”, Iași, 1996
3. Bergson, Henri – *Evoluția creatoare*, Institutul European, Iași, 1998
4. Bergson, Henri – *Introducere în metafizică*, Institutul European, Iași, 1998
5. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich – *Știința logicii*, Editura Academiei Române, București, 1966
6. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich – *Fenomenologia spiritului*, Editura Academiei Române, 1966
7. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich – *Filosofia spiritului*, Editura Academiei Române, București, 1966
8. Kant, Immanuel – *Critica rațiunii pure*, Editura Științifică, București, 1969
9. Kant, Immanuel – *Critica rațiunii practice*, Editura Științifică, București, 1972
10. Kant, Immanuel – *Critica facultății de judecare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981
11. Kant, Immanuel – *Religia în limitele rațiunii pure*, Editura „Humanitas”, București, 2004